

KE VZTAHU ŠKOLNÍ ÚSPĚŠNOSTI A STYLU RODINNÉ VÝCHOVY ŽÁKŮ

Světlá Klapilová

Pedagogická fakulta UP Olomouc

Pojmem školní úspěšnosti se u nás zabýval v 70. letech kolektiv autorů, jehož hlavním mluvčím se stal Z. Helus.¹⁾ Jeho psychologický přístup objasňuje jak subjektivní, tak objektivní stránku jevu. Subjektivní stránka spočívá v osobním prožitku žáka, jemuž může úspěch či neúspěch ve školní práci a v různorodých školních situacích přinést uspokojení, radost a seberealizaci, nebo naopak stres, sebedopodceňování a ztrátu odvahy. Subjektivní stránka souvisí s objektivními podmínkami a okolnostmi, které jsou ve škole dány diagnostickou činností učitelů, normami platnými pro žákův výkon a způsobem hodnocení žáků.

Z. Helus upozorňuje, že obě stránky školní úspěšnosti - úspěšnost vnější, nejčastěji poměřovaná známkami a úspěšnost ve vnitřním prožitku - se mohou úzce prostupovat. Nejsou však vyloučeny ani situace, kdy se diametrálně rozcházejí.²⁾

V našem příspěvku se zaměříme na objektivní stránku školní úspěšnosti, jejímž hodnotitelem je především učitel, ale jež ovlivňuje život dítěte zejména ve vztahu k rodičům a k dalším školským i mimoškolním institucím. Zajímá nás nejen problém pojetí školní úspěšnosti, ale i otázka jejího měření a také její ovlivňování rodinou dítěte.

Především je nutno rozlišit úzké tradiční chápání školní úspěšnosti a komplexní přístup, který mnoho učitelů uplatňuje víceméně intuitivně, který však často není akceptován rodiči nebo mimoškolními institucemi. Úzké pojetí školní úspěšnosti se vztahuje pouze ke klasifikaci pomocí známek, které jsou u nás stále ještě jejím nejčastějším a jediným kritériem. Hodnotí se dílčí žákovy výkony, které mohou být z hlediska náročnosti velmi rozdílné. Většina požadavků směřuje k jejich kognitivně reprodukční stránce. Širší pojetí školní úspěšnosti zahrnuje více různorodých projevů žákovy osobnosti, jeho vlastnosti, úroveň jeho postojů a navazovaných sociálních vztahů.

Školní úspěšnost žáka je ovlivňována vnějším prostředím, k jehož nejvýznamnějším složkám patří rodina. V rodinách bývají uplatňovány rozličné výchovné strategie v závislosti na osobnosti rodičů. Výzkumem tzv. stylů rodinné výchovy se zabýval již ve 30. letech K. Lewin ve svém experimentu, uskutečňovaném v Německu a v USA. Identifikoval tři odlišné styly výchovy, a to autokratický, liberální a sociálně integrační neboli demokratický. U nás o

těchto otázkách referují B. Rotterová a J. Čáp.³⁾ Styly výchovy lze také charakterizovat dvěma dimenzemi - dimenzí emočního vztahu vychovatele k dítěti a dimenzí řízení. Jimi je možno popsat různé varianty výchovných stylů, aniž bychom setrvali u pouhých tří vstupních variant. V praxi se totiž potvrdí, že nelze "vtěsnat" reálně existující výchovné situace do vymezených tří kategorií, aniž bychom nadměrně zjednodušovali.

Cílem našeho průzkumu bylo zjištění vztahu mezi stylem rodinné výchovy a školní úspěšností dítěte. Vstupní hypotéza našeho šetření zněla: Demokratický styl výchovy v rodině zvyšuje školní úspěšnost dítěte.

Prvním krokem k ověření hypotézy byla konstrukce měrného nástroje pro posouzení komplexní školní úspěšnosti dětí. Školní úspěšnost byla hodnocena v deseti kategoriích pomocí pětistupňové Lickertovy škály.

Charakteristika jednotlivých kategorií:

1. Schopnost žáka učit se:

Přirozená inteligence dítěte, pozornost, paměť, schopnost logického myšlení, schopnost soustředit se, motivovanost k procesu učení.

2. Schopnost kritického myšlení:

Schopnost odlišit chybný a správný výkon, schopnost korekce chyby, vlastní přístup a názor, kreativita, schopnost posoudit soulad jednání s normou, schopnost argumentace a oponování.

3. Školní prospěch:

Kvantitativní hledisko prospěchu, soulad nadání a školního prospěchu, způsob dosahování výsledků, intervence a dopomoc rodiny.

4. Spolupráce s dospělými:

Schopnost navazovat kontakty s dospělými, způsob přijetí role přidělené dítěti dospělými, pochopení a plnění požadavků dospělých, schopnost vyslovení vlastních požadavků.

5. Spolupráce se spolužáky:

Schopnost navazovat sociální vztahy ve skupině, sociální expanzivita, role ve vrstevnické skupině, osobní vlastnosti určující pozici v sociální skupině, tolerance, ochota a pomoc při společné činnosti, smysl pro kamarádství.

6. Komunikace s dospělými:

Schopnost odpovídat, klást otázky, schopnost souvislého projevu, ostýchavost nebo bezprostřednost, projevy úcty a odstupu k dospělým, vyjadřovací schopnosti a prostředky.

7. Komunikace se spolužáky:

Schopnost navázat komunikaci, dominance nebo submisivita v komunikaci v dětské skupině, vyjadřovací schopnosti a prostředky, sdílnost dítěte.

8. Sebevědomí žáka:

Schopnost přijmout úkol a samostatně na něm začít pracovat, schopnost odmítnout neoprávněnou kritiku, jistota v komunikaci a mezilidských vztazích.

9. Ctižádost žáka:

Schopnost reagovat na požadavky okolí, způsoby reakce na neúspěchy, volní vlastnosti dítěte.

10. Odpovědnost žáka:

Cílevědomost a spolehlivost při plnění úkolů, uvědomění si důležitosti plnit dané úkoly, píle a vůle při jejich plnění.

Hodnocení dětí prováděli třídní učitelé, kteří byli o cílech šetření a pojetí školní úspěšnosti podrobně instruováni. Výsledná školní úspěšnost jednotlivých respondentů byla určena jako průměrná hodnota úspěšnosti v jednotlivých kategoriích.

I když posouzení komplexně pojaté školní úspěšnosti bylo náročné, lze konstatovat, že je možné při dobré spolupráci výzkumníka s učiteli, kteří děti vyučují a znají je alespoň 1 rok. Jako obtížnější úkol se ukázalo zjišťování výchovného stylu v rodinách zkoumaných dětí, neboť přímé pozorování nebylo uskutečnitelné. Potřebné údaje byly tedy získávány pomocí dotazníku, určeného rodičům, v němž rodiče vybírali z nabízených řešení rozličných výchovných situací ta, která uplatňují při výchově svého dítěte. Podle typů odpovědí byl posouzen převládající styl výchovy v konkrétní rodině, který pak byl konfrontován s mírou školní úspěšnosti dítěte ve škole.

Rodičům byl předložen dotazník obsahující dvacet výchovných situací, z nichž každá byla řešitelná třemi způsoby, a to ve stylu výchovy autoritativní, liberální a demokratické. Dotazník měli rodiče v úplných rodinách vyplňovat společně a dohodnout se na výběru řešení výchovných situací. V některých případech však rodiče nedokázali vybrat společné řešení modelů, každý z rodičů se přikláněl k jiné variantě. Takový přístup k výběru, eventuálně výchovu jím prezentovanou jsme označili jako nesouladnou. Museli jsme vzít v úvahu i neúplné rodiny, kde výchovu charakterizoval rodič, jenž žije s dítětem.

Z tohoto způsobu poznávání výchovného stylu v rodinách plynou četná rizika, vedoucí ke zkreslení zkoumané skutečnosti. Jedním z nich je možnost stylizace rodičů do role demokratických vychovatelů, jiným je např. nezáměr dominantního rodiče o předložený dotazník. Ten mohl vést k tomu, že rodič, který dotazník zpracoval podle svých představ, v podstatě nemohl tyto modely při výchově realizovat.

Pokus o měření komplexně pojaté školní úspěšnosti a posuzování jejího vztahu ke stylu rodinné výchovy byl uskutečněn na několika základních školách olomouckého okresu. Celkem bylo posuzováno 150 dětí, jejichž hodnocení provedlo 6 třídních učitelů. Byly to děti ze 4. a 5. tříd základních škol. Průzkumu se účastnil stejný počet rodin, zastupovaných oběma rodiči v úplných rodinách a jedním rodičem v rodinách neúplných.

Rozsah tohoto textu nedovoluje podrobnější reference o zpracování získaných údajů. Vstupní hypotéza se však potvrdila, neboť většina dětí, které byly v rodině vychovávány demokratickým stylem, byly ve škole úspěšné ve smyslu komplexně pojaté úspěšnosti, jež nebere v úvahu pouze výsledky klasifikace ve vyučovacích předmětech.

Výzkumná akce měla charakter pokusu, který měl ověřit možnosti měření zmíněných jevů a možnosti spolupráce s rodiči a učiteli, na nichž závisela věrohodnost výsledků.

Poznámky:

- 1) HELUS, Z. a kol.: Psychologie školní úspěšnosti žáků. Praha, SPN 1979.
- 2) HELUS, Z. a kol.: Citované dílo, s. 7.
- 3) ČÁP, J.: Psychologie pro učitele. Praha, SPN 1980. s. 309-318.

PhDr. Světlá Klapilová, CSc.
Katedra pedagogiky s celoškolskou působností
Pedagogická fakulta UP
Tř. 17. listopadu č. 6
772 40 Olomouc
tel 068/5224241